

S. BOŻENA SZEWCZUL WNO
Wydział Prawa Kanonicznego
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0003-1213-9088

ZASADNICZE ZMIANY W KANONICZNYM ŻYCIU KONTEMPLACYJNYM MNISZEK WEDŁUG KONSTYTUCJI APOSTOLSKIEJ *VULTUM DEI* *QUAERERE* I INSTRUKCJI *COR ORANS*

Treść: – Wprowadzenie. – 1. Definicja kanonicznego życia kontemplacyjnego. – 2. Ogólne dane historyczne i statystyczne życia mniszek. – 3. *Novum* w konstytucji i instrukcji o żeńskim życiu kontemplacyjnym. – 3.1. Autonomia klasztorów. – 3.1.1. Warunki uzyskania przez klasztor autonomii. – 3.1.1.1. Autonomia rzeczywista klasztoru. – 3.1.1.2. Wymogi dla podjęcia fundacji klasztoru – 3.1.1.3. Uzyskanie autonomii prawnej – 3.1.1.4. Utrata autonomii rzeczywistej i prawnej. – 3.1.1.4.1. – Afiliacja. – 3.1.1.4.2. Zniesienie klasztoru. – 3.2. Obowiązek przynależności klasztorów do federacji. – 3.3. Klauzura mniszek. – 3.4. Formacja mniszek. – 4. Zmiany skutkujące derogacją kanonów KPK/1983. – 4.1. Alienacja dóbr materialnych. – 4.2. Pozwolenie mniszkom na wyjście z klauzury. – 4.3. Indult eksklaustracji. – 4.4. Przełożona federacji jako współwizytatorka. – 5. Abrogacja przepisu instrukcji o życiu kontemplacyjnym i klauzurze mniszek *Verbi sponsa* dotyczącego wyjścia mniszek z klauzury. – Zakończenie.

Wprowadzenie

Sposób życia mniszek klauzurowych spotyka się wciąż z dużym zainteresowaniem, uznaniem i opieką ze strony Stolicy Apostolskiej, co przejawia się chociażby w częstym podejmowaniu tematyki zakonów klauzurowych w wydawanych dokumentach, zarówno tych

dotyczących życia konsekrowanego w ogóle, jak i tych poświęconych wyłącznie życiu kontemplacyjnemu i klauzurze mniszek¹. Znaczącym faktem jest powstanie nowej konstytucji apostołskiej papieża Franciszka pt. *Vultum Dei quaerere* (29.06.2016 r.)² oraz instrukcji wykonawczej do niej, noszącej tytuł *Cor orans* (01.04.2018 r.)³, wydanej przez Kongregację Instytutów Życia Konsekrowanego i Stowarzyszeń Życia Apostołskiego. Autorem poprzedniej konstytucji apostołskiej *Sponsa Christi*⁴, opublikowanej 66 lat temu (21.11.1950 r.), był papież Pius XII. Konstytucji tej towarzyszyła również wprowadzająca jej postanowienia w życie instrukcja *Inter praclara*⁵, ogłoszona dwa dni później, tj. 23 listopada 1950 roku.

Tym razem dość długi, bo trwający prawie 2 lata, czas dzielący wydanie konstytucji *Vultum Dei quaerere* i instrukcji *Cor orans* został podyktowany koniecznością dokładnego, a więc również

¹ KONGREGACJA ZAKONÓW I INSTYTUTÓW ŚWIECKICH, *Instrukcja o życiu kontemplacyjnym i o klauzurze mniszek «Venite seorsum»*, 15.08.1969, Acta Apostolicae Sedis 61(1969), s. 674-690 (dalej: AAS), tekst polski w: Paweł VI, Charyzmat życia zakonnego. Przemówienia i dokumenty, opr. A. Żuchowski, T. Sułowska, Poznań-Warszawa 1974, s. 287-288; KONGREGACJA INSTYTUTÓW ŻYCIA KONSEKROWANEGO I STOWARZYSZEŃ ŻYCIA APOSTOŁSKIEGO, *Instrukcja o życiu kontemplacyjnym i klauzurze mniszek «Verbi sponsa»*, Poznań 1999 (dalej: *Verbi sponsa*).

² FRANCESCO, *Costituzione apostolica «Vultum Dei quaerere» sulla vita contemplativa femminile*, http://w2.vatican.va/content/francesco/it/apost_constitutions/documents/papa-francesco_costituzione-ap_20160629_vultum-dei-quaerere.html (dalej: VDq).

³ CONGREGAZIONE PER GLI ISTUTI DI VITA CONSACRATA E LE SOCIETÀ DI VITA APOSTOLICA, *Cor orans*, istruzione applicativa della Costituzione Apostolica „Vultum Dei quaerere” sulla vita contemplativa femminile <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2018/05/15/0350/00749.pdf> (dalej: *Cor orans*).

⁴ PIUS XII, *Constitutio apostolica De sacro monialium instituto promovendo «Sponsa Christi»*, 21 novembris 1950, AAS 48(1951), s. 5-24, także w: *Enchiridion della Vita Consacrata. Dalle Decretali al rinnovamento post-conciliare (385-2000)* (dalej: EVC), Bologna 2001, nr 2211-2284, s. 1220-1251. (dalej: *Sponsa Christi*).

⁵ S. C. DEI RELIGIOSI, *Istructio ad constitutionem «Sponsa Christi» in proximum deducendam Inter praclara* 23 nov. 1950, AAS 43(1951)37-44, także w: EVC, nr 2285-2311, s. 1250-1263.

i czasochłonnego, opracowania przez wspomnianą wyżej Kongregację daleko idących zmian i nowych uregulowań prawnych, które skutkują częściowym zniesieniem (derogacją) czterech kanonów obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku oraz całkowitym zniesieniem (abrogacją) niektórych wcześniejszych pozakodeksowych norm prawnych dotyczących życia kontemplacyjnego mniszek. Nowe unormowania pociągały za sobą, wiążący się z kolejnymi czasochłonnymi procedurami, wymóg szczególnego zatwierdzenia ich przez papieża Franciszka, co nastąpiło dnia 25 marca 2018 roku⁶.

Nowe treści i uregulowania, zawarte w konstytucji *Vultum Dei quaerere* i instrukcji *Cor orans*, inspirują do podjęcia szeregu zagadnień związanych z żeńskim kanonicznym życiem kontemplacyjnym. Celem niniejszego artykułu jest wydobyć z ich różnorodnej i obszernej tematyki jedynie tych treści, które należy zaliczyć do najistotniejszych i skutkujących, wspomnianymi wyżej, derogacją oraz abrogacją kodeksowych kanonów oraz innych dokumentów.

1. Definicja kanonicznego życia kontemplacyjnego

Gdy podejmowana zostaje tematyka życia mniszek oddanych kontemplacji, wydaje się czymś koniecznym uprzednie wyjaśnienie samego pojęcia kanonicznego życia kontemplacyjnego, a nawet podanie definicji. Próbę takiego zdefiniowania podjął papież Pius XII w konstytucji *Sponsa Christi*. Przy tej sposobności wyraźnie podkreślił, że kanoniczne życie kontemplacyjne nie oznacza jedynie życia wewnętrznego i teologicznego, do prowadzenia którego powołani są wszyscy wierni, także wierni świeccy, lecz jest to również zewnętrzne przyjęcie określonej dyscypliny zakonnej, która dzięki pobożnym ćwiczeniom, modlitwie, ascezie, pracy jest tak uporządkowana i ukierunkowana na kontemplację wewnętrzną, że całe życie mniszek i każde ich działanie powinny być – łatwo i skutecznie – przepojone jej pragnieniem⁷.

⁶ *Cor orans*, Conclusioni.

⁷ *Sponsa Christi*, Art. II, §2, s. 15-16: „Vitae contemplativae canonicae nomine intelligitur non illa interna et theologica ad quam animae omnes in Religionibus imo

Mimo wyraźnego rozdzielenia między życiem teologicznym, wewnętrznym a tym kanonicznym kontemplacyjnym, uwidaczniającego się na wstępie definicji życia kontemplacyjnego, końcowa jej część wskazuje, że cała zewnętrzna dyscyplina życia mniszek ma sens tylko wtedy, jeżeli jest ukierunkowana na kontemplację wewnętrzną. A więc wszelkie zmiany dokonywane w tejże dyscyplinie, również te ostatnie, wprowadzone konstytucją apostołską papieża Franciszka i instrukcją *Cor orans*, powinny służyć pogłębieniu życia wewnętrznego mniszek.

Definicja papieska musiała być bardzo trafna, skoro przytoczono ją ponownie w obowiązującej instrukcji *Cor orans* w ramach *Norm generalnych*, umieszczonych na wstępie instrukcji (tuż po Wprowadzeniu), zredagowanych na kształt słownika definiującego szereg terminów właściwych dla życia kontemplacyjnego mniszek⁸.

Dodatkowo, zarówno w konstytucji apostołskiej *Sponsa Christi*, jak i w konstytucji *Vultum Dei quaerere* uzupełnia się definicję poprzez wyliczenie i szerszy opis elementów właściwych kanonicznemu życiu kontemplacyjnemu. Papież Franciszek wyodrębnił ich dwanaście, zaliczając do nich: formację, modlitwę, centralne miejsce Słowa Bożego, Sakramenty Eucharystii i Pojednania, życie braterskie we wspólnocie, autonomię klasztorów, federacje, klauzurę, pracę, milczenie, środki

et in saeculo viventes invitantur, quamque apud se singulae ducere ubique valent; sed exterior disciplinae religiosae professio quae, sive ex clausura, sive ex pietatis, orationis mortificationisque exercitiis, sive denique ex laboribus quibus Moniales incumbere debent, in interiorem contemplationem ita ordinatur, ut eiusdem studio tota vita totaque actio et facile valeat et efficaciter debeat imbui"; J. R. BAR, *Klasztor klauzurowy według konstytucji pap. Piusa XII «Sponsa Christi» (1950 r.)*, *Currenda* 108/3(1958), s. 86; T. TORRES, *Vita contemplativa e apostolato*, w: *La nuova disciplina canonica sulle monache. La Costituzione Apostolica «Sponsa Christi» e la Istruzione «Inter Praeclaria»*, commentate dall' Ecc.mo P. Arcadio Larrona ed altri collaboratori di *Commentarium pro Religiosis*, Roma 1952, s.124, 127-132.

⁸ *Cor orans*, nr 4: „Con il nome di *vita contemplativa canonica* non si intende quella interna e teologica alla quale sono invitati tutti i fedeli in forza del battesimo, ma la professione esterna della disciplina religiosa che, sia attraverso esercizi di pietà, orazione e mortificazione, sia per le occupazioni cui le monache devono attendere, è talmente ordinata alla contemplazione interiore che tutta la vita e tutta l'azione possono facilmente e devono efficacemente essere imbevute dal desiderio di essa”.

komunikacji i ascezę. Samo nazewnictwo wymienionych elementów jest ogólne, tak, że stają się one właściwe także innym formom życia konsekrowanego, natomiast odmienność życia kontemplacyjnego mniszek tkwi w charakterystycznym dla nich sposobie ich realizacji, znajdującym swe odzwierciedlenie w swoistych unormowaniach prawnych.

2. Ogólne dane historyczne i statystyczne życia mniszek

Kanoniczne życie kontemplacyjne ze ścisłą klauzurą i ślubami uroczystymi było dla kobiet jedyną formą całkowitego poświęcenia życia Bogu, uznanego przez Kościół, do początku XX wieku, a dokładniej – do 1901⁹ roku. Wprawdzie już wcześniej istniały bardzo liczne żeńskie zgromadzenia zakonne rezygnujące ze ścisłej klauzury, a tym samym – ze ślubów uroczystych, ze względu na podejmowaną szerszą działalność apostołską, ale *Stolica Apostolska* nie uznawała ich członkiń za przynależące do stanu zakonnego, tzw. wówczas „stanu doskonałości nabywanej”. Uważano bowiem, że, żyjąc bez klauzury, z możliwością kontaktowania się ze światem, z osobami płci przeciwnej, bez rezygnacji z własności posiadanych dóbr, nie można w pełni poświęcić się Bogu. Istniało powszechne przekonanie, że dla cnotliwego życia kobiety potrzebny jest zawsze albo mur, albo mąż (*aut murus aut maritus*)¹⁰. Tak więc inny sposób życia poświęconego Bogu niż prowadziły mniszki (m.in. bez muru), był tylko nikłym naśladowaniem życia zakonnego.

Zmiany w klauzurowym życiu mniszek dokonywały się powoli i były nieznaczne, czego dowodem są przepisy prawa powszechnego,

⁹ LEO XIII, Const. *Conditae a Christo*, 8 dec. 1900, Acta Sanctae Sedis 33(1900)341-347; Codex Iuris Canonici Fontes, vol. III, Romae 1933, nr 644; także w: EVC, nr 766-792, s. 451-460; także w: E. Sastre Santos, *El ordenamiento de los institutos de votos simples según las Normae de la Santa Sede (1854-1958)*, Roma-Madrid 1993, Apéndice documental nr 56, s. 260-266.

¹⁰ L. MEZZADRI, *La spiritualità dei primi del cinquecento (1517-1545)*, w: *La spiritualità cristiana nell'età moderna* (diretta da V. Grossi, L. Borriello, B. Secondin), Roma 1987, s. 27; F. DE DAINVILLE, *L'accès des religieuses à la vie active*, La Vie Spirituelle, Asétique et Mystique 81(1949), s. 47.

dotyczące klauzury mniszek, ustanowione przez papieża Bonifacego VIII w 1298 r. konstytucją *Pericoloso*¹¹, następnie potwierdzone przez Sobór Trydencki i obwarowane ekskomuniką¹². Zostały one odnowione przez papieża Piusa V (1566-1572) w wydanych przez niego dwóch konstytucjach apostolskich: *Circa pastoralis* i *Lubricum vitae genus*¹³. Weszły one potem bez większych zmian do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku¹⁴. Kolejne konstytucje to wspomniane wyżej *Sponsa Christi* papieża Piusa XII i ostatnio wydana *Vultum Dei quaerere* papieża Franciszka.

Obecnie w Kościele łacińskim kanoniczne życie kontemplacyjne prowadzi 43 546 mniszek zamieszkujących prawie 4000 klasztorów, z których połowa znajduje się w Europie – najwięcej w Hiszpanii – 850,

¹¹ VI^o, III, 16, c.un; J. KAŁOWSKI, *Ewolucja prawodawstwa kościelnego dotyczącego instytutów zakonnych o ślubach prostych*, Prawo Kanoniczne 34(1991) nr 3-4, s. 79; F. BOGDAN, *Geneza i rozwój klauzury zakonnej*, Poznań 1954, s. 238, 240-244.

¹² SOBÓR TRYDENCKI (1545-1563), *Sesja XXV, Dekret w sprawie zakonników i zakonnic*, w: Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski, t. IV (1511-1870) Kraków 2005, rozdz. 5, s. 789: „Święty sobór nakazuje wszystkim biskupom,... aby we wszystkich klasztorach,... pilnie odnowili klauzurę zakonnic, gdy została naruszona, a jeżeli nie byłaby naruszona, niechaj się zatroszczą o jej szczególne zachowanie, przywołując do porządku nieposłusznych i przeciwnych z pomocą cenzur kościelnych i innych kar, bez względu na jakiegokolwiek odwołania, a w miarę potrzeby zwracając się w tej sprawie o pomoc ramienia świeckiego”.

¹³ Prus V, Const. *Circa pastoralis*, 29 maii 1566, CICFontes, vol. I, nr 112; Tenże, Const. apost. *Lubricum vitae genus*, 17 nov. 1568, Bullarium Diplomatum et Privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum, vol. VII/CXVII Taurinensis Editio 1862, s. 725-726; także w: EVC, nr 357, s. 204-207; R. CREYTENS, *La riforma dei monasteri femminili dopo i Decreti Tridentini*, w: Il Concilio di Trento e la riforma tridentina, (Atti del Convegno storico internazionale, Trento 2-6 settembre 1963), vol. I. Roma 1965, s. 63; TENŻE, *Sanctimoniales.VI. Aspetti particolari. VI. Al tempo del Concilio di Trento, di Pio V e dei primi successori*, Dizionario degli Istituti di Perfezione (dalej: DIP), t. X, Roma 2003, kol. 774; F. BOGDAN, *Geneza i rozwój klauzury...*, s. 291.

¹⁴ KPK/1917, kan. 597-603; Por. T. Musz, *Klauzura mniszek według prawa kodeksowego w latach 1918-1983*, (praca magisterska napisana w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie), Warszawa 1991, s. 25-27; J. ÁLVAREZ GÓMEZ, *La clausura como valor permanente del monacato*, Yermo 18(1980), s. 123.

Włoszech – 523, Francji – 257 i w Niemczech – 119. Do 2016 r. klasztory mniszek były skupione w 166 federacjach, 47 stowarzyszeniach i 5 kongregacjach. Niektóre zakony żeńskie w Polsce, na przykład redemptoryстки czy karmelitanki bose nie korzystają z żadnej z form złączenia klasztorowego. Poszczególne klasztory pozostają pod opieką biskupów diecezjalnych lub przełożonych wyższych odpowiednich zakonów męskich¹⁵.

Od 2003 do 2015 roku zostało zlikwidowanych 185 klasztorów mniszek i ufundowanych 154 nowych. Najwięcej klasztorów zostało zamkniętych w Hiszpanii – 95¹⁶, natomiast najwięcej otwartych w Ameryce Łacińskiej – 62 klasztorów, w Azji – 35, w Afryce – 24, w Europie – 23, W Ameryce Północnej – 9, w Oceanii – 1¹⁷. Starzenie się mniszek i powolne zmniejszanie się ich liczby, nie tylko z powodu śmierci, ale także z braku powołań i odejść skłoniły Stolicę Apostolską do wydania nowych dokumentów.

3. *Novum* w konstytucji i instrukcji o żeńskim życiu kontemplacyjnym

W obu dokumentach podejmuje się te same cztery priorytetowe aspekty życia klauzurowego mniszek, którym zarówno papież Franciszek, jak i Kongregacja Instytutów Życia Konsekwowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego poświęcili najwięcej miejsca i one właśnie zostały poddane zmianom. W konstytucji apostolskiej wymienione są one w następującej kolejności: formacja, autonomia klasztorów, federacje i klauzura. W tekście instrukcji *Cor orans* zabrakło natomiast konsekwencji co do kolejności tychże wymiarów i pierwszoplanowym zagadnieniem stała się autonomia, następnie federacje, klauzura i formacja – jako ostatnia. W niniejszym studium zostaną

¹⁵ N. GORI, *La formazione è il futuro* (a colloquio con l'arcivescovo Rodríguez Carballo sulla «Vultum Dei quaerere», 22 luglio 2016, <http://www.osservatoreromano.va/it/news/la-formazione-e-il-futuro>

¹⁶ W innych krajach zamknięto: we Francji – 22, Włoszech – 19, Wielkiej Brytanii – 11, Stanach Zjednoczonych Ameryki – 8, Belgii – 7, Kanadzie – 6, Japonii i Libanie po 1.

¹⁷ N. GORI, *La formazione è il futuro* ...

one omówione według porządku zaproponowanego przez instrukcję *Cor orans*, wydaną później niż konstytucja, a więc, jak można zakładać, podająca dojrzalszą doktrynę.

3.1. Autonomia klasztorów

Już w początkach życia monastycznego, powstające jako pierwsze, klasztory pachomiańskie, bazylikańskie i benedyktyńskie cieszyły się pewną autonomią, czyli niezależnością w stosunku do innych klasztorów tego samego zakonu i władzy biskupów. Autonomia wynikała z samej natury życia w tychże klasztorach, które były dobrze zorganizowane, zarówno w zakresie struktury i stanu zabudowań klasztornych, jak i sposobu bytowania zakonników je zamieszkujących, a także wykonywanej przez nich pracy, szerokich możliwości prowadzenia życia duchowego, wyżywienia itd. Jednym słowem – klasztor odznaczał się niewątpliwą kompletnością, a mnich znajdował w jego obrębie to wszystko, co było mu potrzebne do życia i działania wyrażającego się w maksymie *ora et labora* oraz do osiągnięcia doskonałej miłości Boga i bliźniego. W instrukcji *Cor orans* taką kondycję klasztoru nazywa się autonomią realną, której posiadanie daje następnie podstawę do uzyskania autonomii prawnej¹⁸.

Samowystarczalność umożliwiała klasztorom niezależność od władzy innych klasztorów i od władzy biskupów, przy czym pierwsi wielcy zakonodawcy nie postrzegali swoich klasztorów jako samotnych wysp, czegoś oderwanego od Kościoła lokalnego, lecz widzieli w nich ośrodki życia i witalności kościelnej, dlatego też klasztory uważane były za podlegające czujności biskupa miejsca. Z *Reguły* św. Benedykta wynika, że biskup mógł ingerować w życie klasztorne w sytuacjach szczególnej wagi, np. jeśli nieliczni wówczas mnisi-kapłani postępowali niezgodnie z *Regułą* lub jeżeli opat klasztoru dopuszczał się nadużyć¹⁹. Mimo posiadania pewnego zakresu nadzoru nad klasztorami, biskup nie mógł jednak ingerować w sprawy organizacji

¹⁸ *Cor orans*, nr 6, 18.

¹⁹ BENEDYKT Z NURSJI, *Reguła* (przekład A. Świderkówna), Tyniec 1972, rozdz. 62, 64.

wewnętrznej opactw i administrowania dobrami klasztornymi²⁰. Niezależności klasztorów sprzyjała wprowadzona w VII wieku instytucja egzempcji – wyjęcia klasztoru spod władzy biskupa, która zbudowała powszechną świadomość konieczności odebrania biskupom należnej im władzy nad klasztorami²¹. Długi okres refleksji w tej materii, kształtowany także nauczaniem Kościoła²², doprowadził do zrozumienia, że egzempcja sprzyja bardziej potrzebie utrzymania przez klasztor własnej fizjonomii i realizacji własnego celu niż ograniczeniu władzy biskupa. W ten sposób przygotowano grunt dla instytucji tzw. słusznej autonomii, właściwej obecnie wszystkim instytutom życia konsekrowanego i poszczególnym klasztorom niezależnym *sui iuris* mnichów i mniszek, wyrażonej w nowym KPK/1983²³.

Słuszna autonomia wynika z samej charyzmatycznej natury instytutu życia konsekrowanego jako daru Ducha Świętego udzielonego Kościołowi i słusznie należy się każdemu instytutowi, jako swoista przestrzeń wolności dla realizacji otrzymanego charyzmatu. Jest słuszna także dlatego, że nie jest równoznaczna z zupełną niezależnością, ale mieści się w granicach prawa. Obejmuje ona całość życia

²⁰ G. TAMBIRINO, *Diritto monastico*, DIP, t. III, Roma 1976, kol. 606.

²¹ P. DA SONCINO, *La visita del vescovo diocesano agli Istituti e alle opera dei religiosi*, *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 6(1993), s. 161.

²² SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele «Christus Dominus»*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, nr 35, Poznań 2002, s. 236-258; SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele «Lumen gentium»*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*. Tekst polski. Nowe tłumaczenie, nr 45, Poznań 2002, s. 104-166; ŚWIĘTA KONGREGACJA ZAKONÓW I INSTYTUTÓW ŚWIECKICH, ŚWIĘTA KONGREGACJA BISKUPÓW, *Wytyczne dla wzajemnych stosunków między biskupami i zakonnikami*, w: Jan Paweł II, *O życiu zakonnym*. Przemówienia, listy apostołskie, instrukcje, nr 22, Warszawa-Poznań 1984, s. 333-373.

²³ KPK/1983, kan. 586 § 1: „Poszczególnym instytutom przyznaje się słuszną autonomię życia, zwłaszcza w zakresie zarządzania, dzięki której niech posiadają w Kościele własną dyscyplinę, a także zachowują własne dziedzictwo, o którym mowa w kan. 578. § 2. Ordynariusze miejsca winni tę autonomię zachowywać i jej strzec”; KPK/1983, kan. 613-615; P. DA SONCINO, *La visita del vescovo diocesano...*, s. 161.

członków instytutu lub klasztoru, zarówno w zakresie spraw duchowych, wspólnotowych, apostołskich, jak i sprawowania władzy, itd.²⁴

3.1.1. Warunki uzyskania przez klasztor autonomii

Współczesne pojęcie autonomii w dziedzinie instytutów życia konsekrowanego niesie w sobie zarówno jej rozumienie z przeszłości, głównie jako niezależności poszczególnych klasztorów w aspekcie ich zewnętrznego funkcjonowania oraz doświadczenie ostatnich dziesiątków lat jako słusznej autonomii życia, należącej każdemu instytutowi i klasztorowi *sui iuris*, autonomii służącej zachowaniu tzw. *patrimonium* duchowego, czyli tożsamości duchowej instytutu, powstałej na bazie przeżywania przez jego członków charyzmatu założyciela, a więc właściwej każdemu instytutowi natury, jego celu, charakteru, ducha, a także zdrowych tradycji²⁵.

W instrukcji *Cor orans* wyjaśnia się, że posiadana przez klasztor autonomia umożliwi mniszkom kierowanie się własną dyscypliną, zachowanie swego odrębnego charakteru i ochronę własnej tożsamości, sprzyja ona także stałości życia klasztorowego, wewnętrznej jedności wspólnoty, kontemplacji, gwarantuje mniszkom odpowiednie warunki życia, zgodnie z duchem i charakterem instytutu²⁶. Podkreśla się przy tym, że autonomia klasztoru nie może przekształcić się w jego izolację w stosunku do innych klasztorów, zwłaszcza tego samego instytutu²⁷.

3.1.1.1. Autonomia rzeczywista klasztoru

Z treści konstytucji *Vultum Dei quaerere* jasno wynika, że uzyskanie przez klasztor mniszek kontemplacyjnych autonomii prawnej

²⁴ Communicationes 2(1970), s. 179; P. DA SONCINO, *La visita del vescovo diocesano...*, s. 160-161; V. DE PAOLIS, *La vita consacrata nella Chiesa* (edizione rivista e ampliata a cura di Vincenzo Mosca), Venezia 2010, s. 222.

²⁵ KPK/1983, kan. 578; J.F. CASTAÑO, *Gli istituti di vita consacrata (cann. 573-730)*, Roma 1995 s. 125; F. BOGDAN, *Prawo zakonów, instytutów świeckich i stowarzyszeń życia apostołskiego*, Poznań 1988, s. 60.

²⁶ *Cor orans*, nr 16, 18; VDq, nr 28.

²⁷ VDq, nr 28.

musi wynikać z uprzedniego posiadania przez niego autonomii rzeczywistej²⁸, czyli zdolności samodzielnego funkcjonowania w wymiarze pozyskiwania powołań do życia mniszego kontemplacyjnego, formacyjnym, zarządzania, wzajemnych relacji we wspólnotie, liturgicznym, ekonomicznym itd., ponieważ tylko w takim wypadku klasztor jest żywy i żywotny, a więc niezależny – *sui iuris*²⁹. Tym samym, papież Franciszek po raz pierwszy wyraźnie określił w konstytucji sześć wymiarów życia klasztornego mniszek, których odpowiedni poziom warunkuje otrzymanie autonomii, czyli: konieczność posiadania określonej, nawet niewielkiej liczby siostr, przy czym większość z nich nie może być w podeszłym wieku, żywotności potrzebnej dla realizowania i przekazywania charyzmatu, realnej zdolności do prowadzenia formacji i zarządzania, godnego i na odpowiednim poziomie życia liturgicznego, braterskiego i duchowego; znaczącej obecności w Kościele lokalnym oraz włączenia się w jego życie, możliwości utrzymania się, odpowiedniej struktury czy też stanu budynków klasztornych. Wszystkie wymienione kryteria dla posiadania rzeczywistej autonomii powinny być rozpatrywane łącznie i całościowo³⁰. Uwarunkowania te zostały następnie doprecyzowane

²⁸ I. SCARAMUZZI & S. CERNUZIO, *Il Vaticano alle suore di clausura: sobrietà e discrezione nell'uso dei social*, <https://www.lastampa.it/2018/05/15/vaticaninsider/il-vaticano-alle-suore-di-clausura-sobriet-e-discrezione-nelluso-dei-social-ow2wdwbq5PLi6Zh4axSg7M/pagina.html>.

²⁹ VDq Art. 8; *Cor orans*, nr 18: „L'autonomia giuridica di un monastero di monache, per potersi ottenere, deve presupporre una reale autonomia di vita, cioè la capacità di gestire la vita del monastero in tutte le sue dimensioni (vocazionale, formativa, governativa, relazionale, liturgica, economica...). In tal caso un monastero autonomo è vivo e vitale”. Termin *sui iuris* jest stosowany w odniesieniu do domu zakonnego żeńskiej wspólnoty monastycznej, który, spełnia warunki wymagane dla rzeczywistej autonomii życia, został prawnie erygowany przez Stolicę Świętą i cieszy się autonomią prawną na mocy prawa. *Cor orans*, nr 6: „Con il nome di monastero *sui iuris* si intende la casa religiosa della comunità monastica femminile che, avendo i requisiti per una reale autonomia di vita, è stata legittimamente eretta dalla Santa Sede e gode di autonomia giuridica, a norma del diritto”.

³⁰ VDq, Art. 8 § 1.

w instrukcji *Cor orans*, co stanowi swoistą nowość w prawodawstwie życia kontemplacyjnego mniszek.

3.1.1.2. Wymogi dla podjęcia fundacji klasztoru

Nowością jest także określenie wymagań do podjęcia fundacji, czyli zapoczątkowania klasztoru. Nie wystarczy w tym celu inicjatywa jednej czy kilku mniszek, jak to bywało w przeszłości, ale konieczna jest wcześniejsza decyzja kapituły wspólnoty klasztoru autonomicznego lub decyzja zgromadzenia federacji. Poza tym dla realizacji fundacji powinno się wysłać przynajmniej pięć mniszek, z których co najmniej trzy będą po ślubach uroczystych. Wcześniej należy uzyskać pisemną zgodę biskupa diecezji, na terenie której klasztor będzie fundowany i pozwolenie Stolicy Apostolskiej³¹. Trzeba podkreślić, że fundacja nie posiada autonomii aż do czasu kanonicznego erygowania klasztoru i we wszystkim zależy od klasztoru fundującego albo od federacji³². Nowością jest także ustalenie dopuszczalnego okresu dla przygotowania fundacji do kanonicznego erygowania. Maksymalny czasokres to piętnaście lat. Wraz z upływem tego czasu Stolica Apostolska, po wysłuchaniu przełożonej klasztoru fundującego, przewodniczącej federacji, asystenta zakonnego i kompetentnego ordynariusza, dokonuje oceny, czy istnieje uzasadniona nadzieja kontynuowania dzieła fundacji i doprowadzenia do kanonicznego erygowania klasztoru, czy też trzeba zarządzić jej zakończenie, zgodnie z przepisami prawa³³.

3.1.1.3. Uzyskanie autonomii prawnej – erygowanie klasztoru

Aby założoną fundację można było erygować jako klasztor autonomiczny³⁴, przełożona wyższa klasztoru, która podjęła się fundacji, lub przewodnicząca federacji (która wcześniej zasięgnęła opinii swej rady) muszą uprzednio skierować prośbę do Stolicy Apostolskiej,

³¹ KPK/1983, kan. 609; *Cor orans*, nr 20, 29.

³² *Cor orans*, nr 30.

³³ *Cor orans*, nr 38.

³⁴ KPK/1983, kan. 613.

po spełnieniu przez fundację określonych warunków wyliczonych szczegółowo w instrukcji *Cor orans*³⁵.

Wymaga się przede wszystkim, aby wspólnota klasztoru kwalifikującego się do erygowania składała się przynajmniej z ośmiu mniszek o ślubach uroczystych, „pod warunkiem, że większość z nich nie jest w podeszłym wieku”³⁶, aby dała dobre świadectwo wspólnego życia braterskiego oraz „żywołności potrzebnej dla realizowania i przekazywania charyzmatu”³⁷. Potrzebuje się również, aby niektóre mniszki wspólnoty posiadały szczególne zdolności do podjęcia posługi władzy jako przełożona, posługi formacji początkowej kandydatek jako formatorka oraz zarządzania dobrami klasztoru jako ekonomka. Także pomieszczenia klasztoru muszą być przystosowane do stylu życia wspólnoty, aby zapewniały mniszkom prowadzenie regularnego życia kontemplacyjnego zgodnie z charakterem i duchem instytutu, którego są członkiniami. Poza tym warunki ekonomiczne fundacji powinny umożliwiać wspólnocie samowystarczalność w zakresie zaspokajania potrzeb codziennego życia³⁸.

Osiągnięcie przez klasztor tego stopnia samodzielności, niezależności, czyli autonomii rzeczywistej w wymienionych zakresach daje podstawę dla uzyskania w dalszej kolejności autonomii prawnej w formie aktu erygowania domu zakonnego zgodnie z kanonem 609 KPK/1983.

3.1.1.4. Utrata autonomii rzeczywistej i prawnej

Nowością wniesioną do życia mniszek jest również opracowanie przez Kongregację Instytutów Życia Konsekwentnego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego sposobu postępowania w przypadku, gdy klasztor *sui iuris* traci swą autonomię – deklaruje ją, a w rzeczywistości już jej nie ma, lub jest ona bardzo niepewna³⁹. Sytuacje te w doświadczeniu

³⁵ *Cor orans*, nr 39, 40, 128.

³⁶ VDq, art. 8 §1.

³⁷ Tamże.

³⁸ VDq, art. 8, §1; *Cor orans*, nr 39.

³⁹ *Cor orans*, nr 54.

Stolicy Apostolskiej, kompetentnej do działania w takich sytuacjach, miały miejsce wielokrotnie. Problem stanowił dotychczasowy brak jasnych przepisów postępowania w tym względzie. Stolica Apostolska musiała wielokrotnie w przeszłości interweniować bez jasnych norm prawnych.

Autonomia rzeczywista klasztoru, będąca warunkiem dla utrzymania autonomii prawnej, powinna być ciągle weryfikowana przez przewodniczącą federacji, do której klasztor należy⁴⁰. Jeżeli zdaniem przewodniczącej wraz upływem czasu klasztor nie posiadałby już tejsze autonomii w wystarczającym stopniu, jest ona zobowiązana poinformować Stolicę Apostolską w celu powołania komisji *ad hoc*, której istnienie również stanowi nowość w procedurze. Komisja *ad hoc* składa się z ordynariusza, przewodniczącej federacji, asystenta federacji i przełożonej wyższej klasztoru⁴¹. Najbardziej widoczną oznaką trwania autonomii przez klasztor jest spadek liczby mniszek – profesek o ślubach uroczystych – do liczby pięciu. To wówczas właśnie przewodnicząca federacji jest zobowiązana poinformować Stolicę Apostolską celem powołania komisji *ad hoc*. W klasztorze mianuje się wtedy tzw. przełożoną administratorkę⁴². W tych okolicznościach klasztor można afiliować do innego, bardziej żywotnego klasztoru *sui iuris* lub podjąć działania zmierzające do jego zniesienia. W żadnym wypadku nie można jednak przyjmować do klasztoru kandydatek z innych krajów tylko dla przetrwania klasztoru⁴³.

3.1.1.4.1. Afiliacja

Instytucja afiliacji stanowi kolejne *novum* ostatnich dokumentów watykańskich dotyczących życia kontemplacyjnego mniszek. Przez afiliację Stolica Apostolska zawiesza status klasztoru autonomicznego, czyniąc go do momentu podjęcia innej decyzji domem zależnym od

⁴⁰ *Cor orans*, nr 43; VDq, art. 8, §1.

⁴¹ *Cor orans*, nr 43, 56; VDq, art. 8, §2.

⁴² *Cor orans*, nr 45.

⁴³ *Cor orans*, nr 257; I. SCARAMUZZI & S. CERNUZIO, *Il Vaticano alle suore di clausura*.

innego klasztoru autonomicznego, tego samego instytutu lub od federacji⁴⁴. Przełożona wyższa klasztoru autonomicznego dokonującego afiliacji lub przewodnicząca federacji zostaje ustanowiona przełożoną wyższą klasztoru afiliowanego⁴⁵.

Złączenie klasztoru, który utracił autonomię, z innym żywotnym klaszturem autonomicznym, nazywane afiliacją, zastrzeżone dla Stolicy Apostolskiej, może sprzyjać w wyjątkowych sytuacjach, ożywieniu klasztoru tracącego autonomię, lub też, w wypadku jego likwidacji, stanowić przygotowanie do przeniesienia mniszek na stałe do innego klasztoru *sui iuris*. Afiliacja stanowi więc swoistą pomoc o charakterze prawnym w dokonaniu właściwej oceny sytuacji klasztoru tracącego swą samodzielność i zdecydowaniu, czy sytuacja ta jest jedynie tymczasowa czy nieodwracalna⁴⁶.

Sposób funkcjonowania klasztoru afiliowanego jest dokładnie regulowany przepisami instrukcji *Cor orans*, co również stanowi nowość w prawodawstwie dotyczącym kanonicznego życia kontemplacyjnego⁴⁷.

3.1.1.4.2. Zniesienie klasztoru

Jeśli sytuacja niezdolności klasztoru do samodzielności okazuje się nieodwracalna, rozwiązaniem koniecznym, chociaż bolesnym, jest zniesienie klasztoru.

Kryteria, które mogą przyczynić się do wydania osądu dotyczącego zniesienia klasztoru, po zbadaniu wszystkich okoliczności, są następujące: liczba mniszek, zaawansowany wiek większości członkiń wspólnoty, rzeczywista zdolność zarządzania i prowadzenia formacji, brak kandydatek od wielu lat, brak koniecznej żywotności w realizowaniu

⁴⁴ *Cor orans*, nr 57.

⁴⁵ *Cor orans*, nr 58.

⁴⁶ *Cor orans*, nr 54, 55.

⁴⁷ *Cor orans*, nr 54-64.

i przekazywaniu charyzmatu z dynamiczną wiernością. Wyliczone kwestie należy rozpatrywać łącznie⁴⁸.

Klasztor mniszek może zostać zniesiony jedynie przez Stolicę Apostolską, po otrzymaniu opinii biskupa diecezjalnego⁴⁹, i jeśli wydaje się to zasadne, wysłuchaniu zdania przewodniczącej federacji, asystenta federacji i ordynariusza zakonnego, jeśli klasztor jest złączony z instytutem męskim, zgodnie z kan. 614 KPK.

Opracowanie norm dotyczących sposobu postępowania w sytuacji klasztoru, który utracił swą samodzielność usunęło istniejącą do tychczas lukę prawną w tej materii. Przyjęte rozwiązania są jednym z ważnych i bardzo oczekiwanych punktów wydanych dokumentów⁵⁰.

3.2. Obowiązek przynależności klasztorów do federacji

Problematyce federacji klasztorów mniszek poświęcono w instrukcji *Cor orans* 69 punktów, obszernie opisując naturę i cel tej struktury wspólnoty, istniejącej między kilkoma klasztorami autonomicznymi tego samego instytutu, erygowanej przez Stolicę Apostolską, eksponując przy tym funkcję przewodniczącej federacji, rady federacji, zgromadzenia federacji i rolę asystenta federacji. Jednak zasadniczą nowością, z której wynikają kolejne nowe unormowania instytucji federacji klasztorów mniszek, jest wprowadzenie konstytucją *Vultum Dei quaerere* obowiązku przynależności każdego klasztoru mniszek do federacji⁵¹.

We wcześniejszej konstytucji *Sponsa Christi* papież Pius XII podkreślał, że federacje klasztorów, chociaż nienakazane ogólnym

⁴⁸ JAN PAWEŁ II, *Posynodalna adhortacja apostolska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i świecie «Vita consecrata»*, Warszawa-Ząbki 1996, nr 36-37 (dalej: *Vita consecrata*); VDq, art. 8, §1; *Cor orans*, nr 67, 70.

⁴⁹ KPK, kan. 616, §1 i §4.

⁵⁰ J. RODRÍGUEZ CARBALLO, *Conferenza Stampa di presentazione di «Cor Orans» – Istruzione applicativa della Costituzione Apostolica «Vultum Dei quaerere» sulla vita contemplativa femminile della Congregazione per gli Istituti di vita consacrata e le Società di vita apostolica*, <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2018/05/15/0351/00753.html>

⁵¹ VDq, Art. 9 § 1.

przepisem prawnym, są zalecane przez Stolicę Apostolską dla uniknięcia szkód wynikających z izolacji klasztorów, tj. dla podniesienia poziomu dyscypliny zakonnej i życia kontemplacyjnego, a także w celu zapewnienia pomocy w dziedzinie ekonomicznej⁵². Wyjaśniano jednocześnie, że tworzenie federacji nie stoi w sprzeczności z wymogami prawa i nie jest niezgodne z naturą i celem życia kontemplacyjnego mniszek⁵³, chociaż niekiedy pociąga za sobą pewne ograniczenia autonomii klasztorów⁵⁴.

Wprowadzona tym razem zasada konieczności przynależenia do federacji dopuszcza pewne wyjątki. Jeśli z jakiegoś powodu klasztor nie może przystąpić do federacji, to po przeprowadzeniu głosowania kapituły konwentualnej może zwrócić się o pozwolenie do Stolicy Apostolskiej, do której należy rozeznanie, czy zezwolić danemu klasztorowi na pozostawanie poza federacją⁵⁵. Także klasztor już sfederowany, dla obiektywnych i uzasadnionych powodów, może prosić Stolicę Apostolską, po uprzednim głosowaniu kapituły, aby już nie należał do federacji. I w tym wypadku na Stolicy Apostolskiej spoczywa obowiązek przeprowadzenia właściwego rozeznania przed udzieleniem pozwolenia na opuszczenie federacji⁵⁶.

Nowością, w kontekście instytucji federacji klasztorów, jest także przyznanie szeregu uprawnień przełożonej federacji, gdyż, jak stwierdza abp José Rodríguez Carballo, sekretarz Kongregacji Instytutów Życia Konsekwentnego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, doświadczenie funkcjonowania federacji od wielu lat wskazywało na korzyści z tego wynikające⁵⁷. *Novum* w umocnieniu funkcji przewodniczącej federacji jest powierzenie jej stanowiska „współwizytatorki” w przeprowadzanych wizytacjach regularnych klasztorów

⁵² *Sponsa Christi*, Art VII, §2,2, §8,2,3; J. RODRÍGUEZ CARBALLO, *Conferenza Stampa di presentazione di «Cor Orans» – Istruzione applicativa della Costituzione Apostolica «Vultum Dei quaerere»...*

⁵³ *Sponsa Christi*, Art VII, §2,1.

⁵⁴ *Sponsa Christi*, Art VII, §5.

⁵⁵ VDq, Art. 9 § 1; *Cor orans*, nr 93.

⁵⁶ *Cor orans*, nr 93.

⁵⁷ I. SCARAMUZZI & S. CERNUZIO, *Il Vaticano alle suore di clausura*.

mniszek⁵⁸. Decyzja ta pociągnęła za sobą derogację jednego z kanonów KPK/1983, co zostanie dokładniej omówione w dalszej części niniejszego opracowania. Podniesiono także znaczenie funkcji ekonomki federacji, której dodatkowym, nowym zadaniem jest m.in. towarzyszenie przewodniczącej federacji w wizytacjach przez nią przeprowadzanych i świadczenie pomocy przy ocenie stanu ekonomicznego poszczególnych wizytowanych klasztorów, poprzez zwracanie uwagi na jego aspekty pozytywne i problematyczne oraz zamieszczenie danych w końcowym sprawozdaniu z wizytacji. Powinnością ekonomki jest także wykonywanie innych postanowień rady federacji określonych w instrukcji *Cor orans*⁵⁹.

3.3. Klauzura mniszek

Z instytucją klauzury mniszek związany jest szereg nowych uregulowań skutkujących derogacją kanonów KPK/1983 r. i abrogacją innych przepisów dotyczących życia kontemplacyjnego mniszek. Zostaną one omówione w końcowej części niniejszego studium. W tym miejscu, co do aspektu klauzury, trzeba wspomnieć, że w instrukcji *Cor orans* podano pojęcie klauzury w ogóle⁶⁰, a także jasno wyodrębnilo klauzurę monastyczną obok papieskiej i konstytucyjnej. Pierwsza z nich, wspomniana po raz pierwszy przez papieża św. Jana Pawła II w adhortacji apostołskiej *Vita consecrata*⁶¹, w odniesieniu do mniszek klauzurowych oznaczała wcześniej klauzurę mnichów⁶², ściślejszą niż klauzura wspólna dla wszystkich zakonników⁶³. Klauzura monastyczna mniszek, również ściślejsza niż ta wspólna, pozwala mniszkom łączyć podstawową funkcję sprawowania kultu Bożego z szerszymi formami przyjmowania osób z zewnątrz i udzielania

⁵⁸ *Cor orans*, nr 111.

⁵⁹ *Cor orans*, nr 113, 143; I. SCARAMUZZI & S. CERNUZZIO, *Il Vaticano alle suore di clausura*.

⁶⁰ *Cor orans*, nr 161, 160.

⁶¹ *Vita consecrata*, nr 59.

⁶² KPK/1983, kan. 667, §2.

⁶³ KPK/1983, kan. 667, §1; *Cor orans*, nr 209.

gościny⁶⁴. Klauzura monastyczna, uregulowana w prawie własnym, czyli w konstytucjach lub w innym kodeksie prawa własnego, jest szczególnym wyrazem klauzury konstytucyjnej⁶⁵.

3.4. Formacja mniszek

Nowością wniesioną do formacji mniszej przez dokumenty wiążące dla niniejszego artykułu jest wydłużenie czasu jej trwania poprzez wprowadzenie do formacji podstawowej dodatkowych etapów jako obowiązujących. Zapowiedź papieża Franciszka zawarta w konstytucji *Vultum Dei quaerere*, że „na formację początkową i tę po profesji czasowej «należy przeznaczyć odpowiednio dużo czasu» o ile to możliwe, nie mniej niż dziewięć lat i nie więcej niż dwanaście” urzeczywistniła się w przepisach instrukcji⁶⁶. Z prawnego punktu widzenia, etap aspirantury jako pierwszy w procesie formacji i następujący po nim postulat, uregulowane dokładniej w instrukcji *Cor orans*, są nowością, ponieważ KPK/1983 ich nie uwzględniła. Dotychczas unormowanie postulatów leżało w gestii prawa własnego poszczególnych instytutów, natomiast wzięcie pod uwagę aspirantury pozostawiano do wyboru każdemu instytutowi. W instrukcji dla aspirantury, rozumianej jako pierwsze poznanie klasztoru przez kandydatkę oraz poznanie danej kandydatki przez wspólnotę klasztoru do którego wstąpiła, przewiduje się czas trwania przynajmniej dwanaście miesięcy. Może być on w razie konieczności przedłużony, według uznania przełożonej wyższej, po wysłuchaniu zdania jej rady, ale nie ponad dwa lata⁶⁷. Aspirantura ma służyć również uzupełnieniu prawdopodobnych braków w formacji ludzkiej i religijnej aspirantki. Tak więc ustalenie czasu, jaki aspirantka będzie spędzała we wspólnocie i poza klasztorem oraz w jaki sposób będzie realizowała zadania stawiane

⁶⁴ VDq, 31; *Cor orans*, nr 210.

⁶⁵ *Cor orans*, nr 211.

⁶⁶ VDq, nr 15; *Cor orans*, nr 253.

⁶⁷ *Cor orans*, nr 262, 268; J. RODRÍGUEZ CARBALLO, *Conferenza Stampa di presentazione di «Cor Orans» – Istruzione applicativa della Costituzione Apostolica «Vultum Dei quaerere»...*

aspiranturze należy do przełożonej wyższej i jej rady, które uwzględniają przy tym indywidualne cechy każdej kandydatki⁶⁸. Odnosnie do postulatu, etapu koniecznego, przygotowującego do wstąpienia do nowicjatu⁶⁹, jasno ustalono, że ma on trwać przynajmniej dwanaście miesięcy, przy czym, w razie konieczności może być on również przedłużony przez przełożoną wyższą, po wysłuchaniu zdania jej rady, ale nie powinien przekraczać dwóch lat⁷⁰.

Kolejną nowością, wprowadzoną przez instrukcję *Cor orans* w formacji początkowej mniszek, jest unormowanie czasu nowicjatu. Ma on trwać w klasztorach mniszek dwa lata, z których drugi rok jest rokiem kanonicznym⁷¹. Jak dotąd, zazwyczaj pierwszy rok nowicjatu był rokiem kanonicznym, co ustalano w prawie własnym instytutu.

Konkretyzacja tzw. junioratu następującego po wcześniejszym odbyciu nowicjatu, należy również do *novum* instrukcji *Cor orans*, poprzez wskazanie, że profesję czasową składa się w klasztorach mniszek na trzy lata, a następnie odnawia co roku, aż do zakończenia pięciu lat, tak aby okres formacji początkowej wynosił co najmniej dziewięć lat⁷². Czas trwania profesji czasowej może być przedłużony przez przełożoną wyższą, zgodnie z prawem własnym i odpowiednio do kanonu 657 §2 KPK/1983, z zastrzeżeniem jednak, aby okres formacji początkowej nie przekroczył w sumie dwunastu lat⁷³.

4. Zmiany skutkujące derogacją kanonów KPK/1983

Odnowa kanonicznego życia kontemplacyjnego mniszek, dokonana promulgacją konstytucji *Vultum Dei quaerere* i instrukcji *Cor orans*, pociągnęła za sobą częściowe uchylenie kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r., regulujących problematykę czterech

⁶⁸ *Cor orans*, nr 263.

⁶⁹ KPK/1983, kan. 597 §2; B. SZEWCZUL, *Obowiązek odpowiedniego przygotowania kandydatów przed przyjęciem do nowicjatu*, Prawo Kanoniczne 48(2005) nr 3-4, s. 87-110.

⁷⁰ *Cor orans*, nr 275.

⁷¹ *Cor orans*, nr 279.

⁷² *Cor orans*, nr 287.

⁷³ *Cor orans*, nr 288.

aspektów życia mniszek: alienacji dóbr materialnych, roli biskupa diecezjalnego co do klauzury czynnej mniszek, udzielania im indultu eksklaustracji i sposobu wizytacji klasztorów mniszek. Gdy papież Franciszek zatwierdzał instrukcję *Cor orans*, zaaprobował również w formie szczegółowej punkty tejże instrukcji derogujące cztery kanony KPK/1983 r.⁷⁴

4.1. Alienacja dóbr materialnych

Zgodnie z unormowaniem prawa kanonicznego, klasztory niezależne mniszek⁷⁵, podobnie jak inne domy zakonne oraz instytucje życia konsekrowanego i poszczególne ich prowincje, jako osoby prawne, mają na mocy samego prawa możliwość nabywania, posiadania i dokonywania alienacji dóbr materialnych. Czasem jednak konstytucje niektórych instytucji mogą taką zdolność wykluczać lub ograniczać. Prawodawca ostrzeża jednocześnie wyżej wymienione osoby prawne, aby przy tej okazji unikały każdego rodzaju zbytku, nieumiarkowanego zysku i kumulacji dóbr⁷⁶.

Dotychczasowym wymogiem zgodnie z kan. 638 § 4 było, aby wszystkie akty alienowania dóbr oraz inne transakcje, przez które stan majątku, w tym wypadku klasztoru *sui iuris*, mógłby doznać

⁷⁴ *Cor orans*, Conclusiones, „... In pari data il Santo Padre della presente Istruzione ha approvato in forma specifica:

i nn. 52, 81 d) e 108, in deroga al can. 638, §4 CJC.

il n. 83 g) in deroga al can 667, §4 CJC;

il n. 111 in deroga al can. 628, §2, 1° CJC;

il n. 130 in deroga al can. 686, §2 CJC;

i nn. 174 e 175 in deroga al can. 667, §4 CJC;

il n. 176, che abroga la restrizione presente in *Verbi Sponsa* n. 17, §2;

i nn. 177 e 178 in deroga al can. 686, §2 CJC”.

⁷⁵ KPK/1983, kan. 615: „Klasztor niezależny, który poza własnym przełożonym nie ma innego wyższego przełożonego ani nie jest złączony z jakimś instytutem zakonnym w ten sposób, żeby przełożony tego instytutu miał określoną przez konstytucje władzę nad tym klasztorom, jest powierzony szczególnemu nadzorowi biskupa diecezjalnego, zgodnie z przepisami prawa”.

⁷⁶ KPK/1983, kan. 634; *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 519.

straty, uzyskały do swej ważności pisemną zgodę ordynariusza miejsca. Obowiązek ten dotyczył także instytutów życia konsekrowanego będących na prawie diecezjalnym i w związku z tym znajdujących się pod szczególną opieką biskupa diecezjalnego⁷⁷. Treść § 4 kanonu 638 miała następujący kształt:

„Dla klasztorów niezależnych, o których w kan. 615, oraz dla instytutów na prawie diecezjalnym, konieczna jest pisemna zgoda ordynariusza miejsca”.

W wyniku derogacji kanonu, klasztory niezależne nie mają już obowiązku uzyskiwania pisemnej zgody ordynariusza miejsca, stąd w §4 zniknęła o nich wzmianka i kanon przybrał następujący zapis:

„Dla instytutów na prawie diecezjalnym, konieczna jest pisemna zgoda ordynariusza miejsca”.

Co się zaś tyczy ważności alienacji i jakiegokolwiek innej transakcji, przez które stan majątkowy klasztoru mniszek mógłby doznać uszczerbku, wymagane jest według numeru 52 instrukcji *Cor orans* derogującego § 4 kanonu 638 pisemne zezwolenie przełożonej wyższej klasztoru, po wcześniejszym uzyskaniu przez nią zgody rady lub kapituły klasztoru, w zależności od wartości sprzedaży lub innej transakcji, a także niezbędna jest opinia przełożonej federacji⁷⁸. Wcześniejszy stan prawny, tzn. ordynariusz miejsca miałby obowiązek udzielania podlegającemu mu klasztorowi mniszek pisemnej zgody

⁷⁷ KPK/1983, kan. 594.

⁷⁸ *Cor orans*, nr 52: „In deroga al can. 638, §4 CIC, per la validità dell’alienazione e di qualunque altro negozio da cui la situazione patrimoniale del monastero potrebbe subire un danno, si richiede la licenza scritta della Superiora maggiore con il consenso del Consiglio o del capitolo conventuale, a seconda del valore della vendita e del negozio, ed il parere della Presidente federale”.

na szczególne akty administracyjne może być nadal utrzymany tylko wtedy, jeżeli zostałyby to ustanowione w prawie własnym instytutu⁷⁹.

Z kanonem 638, §4 KPK/1983 wiąże się również, znaczna zazwyczaj co do wartości, alienacja majątku klasztoru znoszonego, zamkniętego. W tym wypadku, niezależnie od ceny alienowanych dóbr, przewodnicząca federacji i jej rada muszą zawsze i wyłącznie uzyskać pisemne pozwolenie Stolicy Apostolskiej. Dotychczas przy znoszeniu klasztoru przez Stolicę Apostolską należało zachować przepisy konstytucji co do majątku klasztoru⁸⁰.

4.2. Pozwolenie mniszkom na wyjście z klauzury

Kongregacja Instytutów Życia Konsekwowanego i Stowarzyszeń Życia Apostolskiego, wychodząc naprzeciw wcześniejszym postulatom mniszek, odzwierciedlonym także w Magisterium Kościoła⁸¹, co do zwiększenia uprawnień przełożonych wyższych klasztorów *sui iuris* w zakresie dyspensowania z obowiązku zachowania klauzury, w sytuacjach gdy wymagają tego słuszne i poważne przyczyny, przyznała im znaczące prerogatywy, decydując się na całkowite uchylenie obowiązującego dotychczas artykułu 17 §2 instrukcji *Verbi Sponsa*

⁷⁹ *Cor orans*, nr 81 d) in deroga al can. 638, §4 CIC, dà, in quanto ordinario del luogo, il consenso scritto per particolari atti di amministrazione, se stabilito del diritto proprio.

⁸⁰ *Cor orans*, nr 108: „In deroga al can. 638, §4 CIC, per la validità dell’alienazione dei beni dei monasteri soppressi la Presidente della Federazione e il Consiglio federale, al di là del valore del bene da alienare, necessitano sempre ed unicamente della licenza scritta delle Santa Sede; KPK/1983, kan. 616 §4”.

⁸¹ *Vita consecrata*, nr 59: „Ojcowie synodalni wyrazili wielkie uznanie dla wartości klauzury, poddając równocześnie ocenie żądania tu i ówdzie wysuwane odnośnie do konkretnych przepisów. Zalecenia Synodu na ten temat, a zwłaszcza propozycja rozszerzenia uprawnień Wyższych Przełożonych co do uchylania klauzury, gdy wymagają tego słuszne i poważne powody, zostaną wzięte pod szczególną uwagę, zgodnie z procesem odnowy już dokonanym w okresie po Soborze Watykańskim II. Dzięki temu klauzura, występująca w różnych formach i stopniach – od klauzury papieskiej i określonej przez Konstytucje po klauzurę monastyczną – będzie lepiej wyrażała różnorodność Instytutów kontemplacyjnych i tradycji różnych klasztorów”.

oraz częściowe zniesienie kanonu 667 § 4 regulującego kwestię roli biskupa diecezjalnego w sprawie udzielania pozwoleń mniszkom na wyjście z klauzury czyli zmieniając przepisy tzw. klauzury czynnej⁸².

Według unormowań Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. przewidywano tylko surową tzw. klauzurę papieską dla mniszek, na opuszczenie której przez mniszkę profeskę należało uzyskać indult Stolicy Apostolskiej. Wyjątek od tej zasady stanowiło tylko niebezpieczeństwo śmierci lub inne ciężkie zło grożące mniszkom i uprawniające je tym samym do opuszczenia klauzury bez uprzedniego indultu⁸³. Zmianę przepisów w tej dziedzinie przyniosło w 1963 r. *motu proprio* papieża Pawła VI pt. *Pastorale munus*. W dokumencie tym papież pozwolił biskupom na wyrażanie zgody, dla słusznej przyczyny, na wyjście mniszek z klauzury na czas prawdziwie konieczny, zarezerwowane wcześniej tylko Stolicy Apostolskiej⁸⁴. Prawodawca kościelny przejął to unormowanie do KPK/1983 r., przy czym dla udzielenia pozwolenia mniszce na wyjście z klauzury biskup diecezjalny potrzebował zgody przełożonej klasztoru⁸⁵.

Po wydaniu instrukcji *Cor orans* i zatwierdzeniu w formie szczegółowej derogacji §4 kanonu 667 KPK/1983 biskup diecezjalny, jak również ordynariusz zakonny, nie mogą już więcej interweniować w przyznawanie mniszkom dyspensy od klauzury⁸⁶. Udzielenie dyspensy od klauzury pozostawiono jedynie przełożonej wyższej klasz-

⁸² Klauzura bierna natomiast obejmuje sytuacje wejścia innych osób do pomieszczeń klasztornych mniszek objętych klauzurą.

⁸³ KPK/1917, kan. 601.

⁸⁴ PAULUS VI, *Littarea apostolica motu proprio Facultates et privilegia quaedam Episcopis conceduntur* «Pastorale munus» 30 nov. 1963, nr 34: „Ingrediendi, iusta de causa, intra clausuram pontificiam monasteriorum monialium, quae sita sunt in sua dioecesi, et Acta Pauli Pp. VI permittendi, iusta et gravi de causa, ut alii in clausuram admittantur ac moniales ex ipsa egrediantur: ad tempus vere necessarium”, AAS, 56(1964), s. 5-12; *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, s. 536.

⁸⁵ KPK/1983, kan. 667 § 4: „Biskup diecezjalny może dla słusznej przyczyny wchodzić do klauzury klasztorów mniszek na terenie swojej diecezji, może też dla poważnej przyczyny i za zgodą przełożonej zezwolić innym na wejście do klauzury, jak również pozwolić mniszkom na wyjście z niej, na czas rzeczywiście konieczny”.

⁸⁶ *Cor orans*, nr 174.

toru, która w przypadku, gdy taka dyspensa przekraczałaby piętnaście dni, może jej udzielić jedynie po otrzymaniu zgody swojej rady⁸⁷.

4.3. Indult eksklaustracji

Według obowiązującego dotychczas prawa kanonicznego, zawartego w kan. 686 KPK/1983⁸⁸, a dotyczącego udzielania mniszkom indultu eksklaustracyjnego, czyli pozwalającego im na prawny pobyt poza klauzurą zakonną przez określony czas przy jednoczesnym pozbawieniu je głosu czynnego i biernego⁸⁹, kompetentną władzą była zawsze Stolica Apostolska. W drodze derogacji wspomnianego wyżej kanonu przez papieża Franciszka, Stolica Apostolska jest władna do udzielenia mniszce indultu eksklaustracji na okres powyżej trzech lat lub na jego przedłużenie po upływie korzystania z niego przez mniszkę przez 3 lata. Prawo udzielenia indultu eksklaustracji do 3 lat przyznano przełożonej wyższej klasztoru i przełożonej federacji. Przełożona wyższa, za zgodą swojej rady, może udzielić indultu eksklaustracyjnego mniszce profesce o ślubach uroczystych, nie dłużej niż na rok, po wcześniejszym uzyskaniu zgody ordynariusza miejsca, w którym mniszka ma zamieszkać, i po zasięgnięciu opinii biskupa diecezjalnego albo kompetentnego ordynariusza zakonnego⁹⁰. Przewodnicząca federacji, za zgodą swojej rady, może przedłużyć indult eksklaustracyjny mniszce profesce o ślubach uroczystych klasztoru należącego do federacji, na czas nie dłuższy niż dwa lata⁹¹.

⁸⁷ *Cor orans*, nr 175.

⁸⁸ KPK/1983, kan. 686 § 1: „Najwyższy przełożony, za zgodą swojej rady może z ważnej przyczyny udzielić zakonnikowi, profesowi ślubów wieczystych, indultu eksklaustracyjnego, jednak na okres nie przekraczający trzech lat; jeśli chodzi o duchownego, potrzebna jest wcześniejsza zgoda ordynariusza miejsca, na którym zakonnik ma zamieszkać. Przedłużenie takiego indultu lub udzielenie go na okres przekraczający trzechlecie leży w kompetencji Stolicy Apostolskiej, a gdy idzie o instytuty na prawie diecezjalnym, jest zarezerwowane biskupowi diecezjalnemu. § 2. Mniszkom tylko Stolica Apostolska może udzielić indultu eksklaustracyjnego”.

⁸⁹ KPK/1983, kan. 687.

⁹⁰ *Cor orans*, nr 177.

⁹¹ *Cor orans*, nr 178.

Rada federacji udziela zgody na przedłużenie indultu eksklaustracji na prośbę mniszki o ślubach uroczystych, skierowanej do Stolicy Apostolskiej. Przewodnicząca federacji, zanim przedstawi sprawę radzie federacji, powinna uzyskać pisemną opinię przełożonej wyższej mniszki profeski o ślubach uroczystych, która prosi o przedłużenie indultu, wyrażoną kolegialnie razem z radą klasztoru, po uprzednim uzyskaniu zgody ordynariusza miejsca, gdzie mniszka ma zamieszkać i zasięgnięciu opinii biskupa diecezjalnego albo kompetentnego ordynariusza zakonnego⁹².

W drodze derogacji kan. 686, §2 KPK rada federacji wyraża zgodę na prośbę o indult eksklaustracji mniszki o ślubach uroczystych, czyniąc to po roku eksklaustracji udzielonym jej przez przełożoną wyższą klasztoru i do upływu trzech lat⁹³.

4.4. Przełożona federacji jako współwizytatorka

Dotychczas klasztory niezależne mniszek, które podlegały jedynie przełożonej klasztoru i poza nią nie miały innej wyższej przełożonej czy przełożonego, ani też nie były złączone z jakimś instytutem zakonnym męskim tak, że przełożony instytutu miał ustaloną przez konstytucję władzę nad tym klasztozem, wizytował biskup diecezjalny w zakresie dyscypliny zakonnej. Klasztory mniszek złączone z instytutem zakonnym męskim były zaś wizytowane przez przełożonego tego instytutu⁹⁴. Wraz z wydaniem instrukcji *Cor orans*,

⁹² *Cor orans*, nr 131.

⁹³ *Cor orans*, nr 130.

⁹⁴ KPK/1983, kan. 615; kan. 628 § 1: „Przełożeni, ustanowieni przez własne prawo instytutu, powinni w określonym czasie wizytować domy i członków sobie powierzonych zgodnie z przepisami wspomnianego prawa własnego. § 2. Biskup diecezjalny ma prawo i obowiązek wizytować, także w zakresie dyscypliny zakonnej: 1° niezależne klasztory, o których w kan. 615; 2° poszczególne domy instytutu na prawie diecezjalnym, położone na jego terytorium”; V. DE PAOLIS, *La vita consacrata nella Chiesa* (edizione rivista e ampliata a cura di Vincenzo Mosca), Venezia 2010, s. 376-377; E. GAMBARI, *Życie zakonne po Soborze Watykańskim II*, Kraków 1995, s. 659-660; B.W. ZUBERT, *Instytuty życia konsekrowanego i stowarzyszenia życia apostolskiego, Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Księga II. Lud Boży*.

wprowadzającej częściowe zniesienie kan. 628, §2, 1^o KPK/1983 r. dotyczącego wizytacji kanonicznych w życiu zakonnym, przewodnicząca federacji ma obowiązek towarzyszyć wizytatorowi regularnemu, a więc biskupowi lub przełożonemu wyższemu instytutu męskiego, z którym klasztor mniszek jest złączony, podczas wizytacji kanonicznej klasztorów należących do federacji jako współwizytatorka⁹⁵. W przypadku wizytacji kanonicznej wspólnoty własnego klasztoru przewodniczącej federacji nie może ona pełnić funkcji współwizytatorki, lecz deleguje jedną z radnych federacji jako współwizytatorkę wizytatora regularnego⁹⁶. Inne zadania przewodniczącej federacji jako wizytatorki samodzielnie wizytującej klasztoru federacji nie są zupełną nowością, gdyż nawiązują w dużej mierze do jej obowiązków w tym względzie uregulowanych dokumentem Kongregacji Zakonników i Instytutów Świeckich z 1974 r. pt. *Przykładowy schemat redagowania statutów federacji mniszek*⁹⁷.

5. Abrogacja przepisu instrukcji o życiu kontemplacyjnym i klauzurze mniszek *Verbi sponsa* dotyczącego wyjścia mniszek z klauzury

Zgodnie z treścią jednego z przepisów zawartych w instrukcji *Verbi sponsa* z 1999 r. o życiu kontemplacyjnym i klauzurze mniszek, przełożona klasztoru za zgodą swej rady lub kapituły konwentualnej, w zależności od tego, jak regulowały tę sprawę konstytucje, mogła pozwolić mniszce, przy zaistnieniu poważnej przyczyny, na wyjście z klauzury na czas nieprzekraczający jednego tygodnia. W zakres tzw. poważnej przyczyny nie wchodziły przypadki wielkiego i nieuchronnego niebezpieczeństwa, szczególne indulty Stolicy Apostolskiej i sytuacji zwyczajne, kiedy to pozwolenia na wyjście z klauzury udzielała

Część III, Lublin 1990, s. 83-86; B. SZEWCZUL, *Obowiązek przeprowadzania wizytacji kanonicznej w instytutach zakonnych*, Prawo Kanoniczne 57(2014) nr 3, s. 19-39.

⁹⁵ *Cor orans*, nr 111.

⁹⁶ *Cor orans*, nr 112.

⁹⁷ S.C. PRO RELIGIOSIS ET INSTITUTIS SAECULARIBUS, *Exemplar sive schema pro conficiendis statutis federationum monialium*, Commentarium pro Religiosis et Missionariis 55(1974), s. 365-377, także w: EVC, s. 2332-2343; *Cor orans*, nr 113-116.

sama przełożona, a dotyczyły one ratowania zdrowia mniszek, opieki nad mniszkami obłożnie chorymi, wypełnienia obowiązków wynikających z prawa cywilnego i potrzeb klasztoru, którym nie dało się zaradzić w inny sposób. Na dłuższy czas wyjścia z klauzury, nieprzekraczający jednak trzech miesięcy, przełożona musiała uzyskać zgodę biskupa diecezjalnego lub właściwego przełożonego zakonnego, jeżeli klasztor był złączony z jakimś zakonem męskim⁹⁸. Jeżeli nieobecność przekraczałaby trzy miesiące, pozwolenia udzielała Stolica Apostolska, z wyjątkiem przypadków konieczności podjęcia przez mniszkę leczenia⁹⁹.

Instrukcja *Cor orans* przyniosła całkowite uchylenie przepisu numeru 17, §1, 2 instrukcji *Verbi sponsa*, na skutek czego przełożona klasztoru będąca przełożoną wyższą, zgodnie z kan. 665, §1 KPK, może, dla słusznej przyczyny, pozwolić mniszce profesce o ślubach uroczystych na nieobecność w klasztorze, nie dłużej niż na rok, za zgodą swojej rady i po wysłuchaniu biskupa diecezjalnego lub kompetentnego ordynariusza zakonnego¹⁰⁰.

Zakończenie

Reasumując, w nawiązaniu do definicji kontemplacyjnego życia kanonicznego, zamieszczonej na początku niniejszego artykułu, można postawić pytanie, czy odnowiona dyscyplina tego rodzaju życia poświęconego Bogu, będzie istotnie służyć pomocą mniszkom w ich dążeniu do ciągłej kontemplacji Boga. Czy wprowadzony obowiązek tworzenia federacji klasztorów niezależnych, jako jedna z nowości konstytucji *Vultum Dei quaerere* i instrukcji *Cor orans* będzie sprzyjać zachowaniu obowiązku klauzury mniszek, milczenia i właściwego im oddzielenia od świata? Czy zapoczątkowanie tym samym w dużej

⁹⁸ KPK/1983, kan. 614.

⁹⁹ *Sponsa Christi*, nr 17, §1, 2; B. SZEWCZUL, *Klauzura papieska i życie kontemplacyjne mniszek w świetle instrukcji «Verbi sponsa»*, w: *Semel Deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum*. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Julianowi Kałowskiemu MIC z okazji 70. rocznicy urodzin, red. J. Wroceński, B. Szewczul, A. Orczykowski, Warszawa 2004, s. 225-226.

¹⁰⁰ *Cor orans*, nr 176.

mierze organizacji centralnej klasztorów *sui iuris*, przypominającej strukturę domów instytutów zakonnych życia konsekrowanego nie kontemplacyjnych, zjazdy formacyjne, dość często zwoływane kapituły federacji, nie zakłócą ciszy i spokoju tak koniecznego dla życia mniszek? Na właściwą odpowiedź trzeba zapewne poczekać kilka lat, przyglądając się funkcjonowaniu sfederowanych klasztorów.

Fundamental changes in canonical contemplative life of nuns in accordance to apostolic constitution *Vultum Dei quaerere* and instruction *Cor orans*

Apostolic constitution of Pope Francis regarding women's contemplative life *Vultum Dei quaerere* published on 29.06.2016, and executory instruction *Cor orans* published on 1.04.2018 by Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life implements series of changes for life of nuns of enclosure. It was necessary, because previous apostolic constitution *Sponsa Christi* regarding life of nuns, prepared by Pope Pius XII was published 66 years ago on 21.1.1915. Long time period separating both constitutions causes, among other things, that changes implemented by new documents are far-reaching, and cause partial derogation of four canons Canon Law Codex of 1983 still in force, and complete abrogation of some previous, no-code judicial norms regarding nuns.

Newness (*Novum*) of the published documents, in the first place, is that all nun's cloisters have an obligation of membership of the respective federation; description of the required conditions necessary for the cloister to receive real, and judiciary autonomy, and reasons of its loss; changes in institution of enclosure, and exlaustration of the nuns, as well as extension of initial nun's formation, and implementation of additional, obligatory stages in it, that is aspirant's, and postulate's period.

All above mentioned changes have been discussed in the article. Changes are preceded by recalling the definition of the canonical contemplation life, formulated by Pope Pius XI in reminded above constitution *Sponsa Christi*, and mentioned by Pope Francis again in constitution *Vultum Dei quaerere*. This type of the article structure seemed to be necessary, in order to allow reader to make an evaluation of the changes in a life of nuns, and first of all to get an answer to a question: if the changes will more successfully lead

the nuns to interior contemplation? General historical, and statistical facts regarding the life of nuns were also included in the article.

SŁOWA KLUCZOWE: mniszka; kanoniczne życie kontemplacyjne; autonomia; klauzura; federacje; formacja zakonna

KEYWORDS: nuns; canonical contemplative life; autonomy; enclosure; federation of monasteries; formation

NOTA O AUTORZE:

S. DR HAB. BOŻENA SZEWCZUL WNO, PROF. UKSW – profesor nadzwyczajny na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie, kierownik zakładu Kanonicznych Form Życia Konsekrowanego w katedrze Ustroju Kościoła i Kanonicznych Form Życia Konsekrowanego.